

"כמה שאנחנו מוסריים"

לאחרונה פסק בג"ץ בשאלת חוק האזרחות, לפיו תושב מדינה עוינת שנישא לאזרח ישראלי לא יורשה לקבל אזרחות. זאת בניגוד לתושב מדינה שאינה עוינת, שרשאי לקבל אזרחות במקרה כזה. רמת הדיון הייתה האם חוק זה נוגד את עקרון "כבוד האדם וחירותו", כאשר בבסיס החוק האחרון עומד עיקרון מוסרי. לאור כל זאת, ברצוני לדון על עצם היומרה שבשימוש אצטלת המוסר לדיון זה. לצורך הדיון והטרמינולוגיה הזוהה נביא את הגדרת אבן שושן¹ למוסר: אתיקה, תורת המידות, מורל. ועל כך יש להוסיף כי מהות המוסר הוא בחיובו, וכן את אפשרות הכפייה שבו.

ברצוני לטעון² שהמוסר האנושי כלל לא קיים ומדובר בהמצאה נוחה לכפות על האחר את הדרך בה אני רוצה שילך. למוסר האנושי אין כל תוקף למעט עצם הכרתי אני – היחיד – את הערך כמוסרי. אינני אומר שהאדם מטבעו איננו מוסרי ובעל דחפים שליליים³, למרות שכבר קבעה תורתנו לפני אלפי שנים "כי יצר לב האדם רע מנעוריו" (בראשית ח), ואף אבי תורת הפסיכואנליזה, זיגמונד פרויד, טען כך. אלא, שהמוסר כמושג אוניברסלי חברתי איננו קיים.

טענה זו נתמכת, אם כי איננה מתבססת, דווקא על תקופתנו הפוסטמודרנית, בה אין אמת אחת ועצם האמונה ברעיון מסוים אין בה בכדי לדחות עמדה מנוגדת, שלא לומר לכפות עליה. יש להעיר כי זהו דיון זה עתיק יומין, אך עדיין העיסוק בו רלוונטי אף בימינו אנו, ואולי יותר מתמיד.

אם נחזור לדיון בבג"ץ הנ"ל, נדמה כי במבט ראשון כל אדם יאמר שההחלטה מוסרית. על מדינה מוטלת החובה להגן על עצמה ועל כן יש לאסור כניסת אויבים בדלת האחורית, ולכאורה, דחיית העתירות והכשרת החוק משרתות עיקרון מוסרי. דא עקא, עיון בנימוקי דעת הרוב (שנכתבו ע"י השופט מיכאל חשין), מגלה כי ההרכב כולו, שכלל אחד עשר שופטים, טען שמעשה זה איננו מוסרי ומהווה פגיעה בזכות הבסיסית של האדם לכבוד. רק מצב המלחמה בו אנו שרויים מכשיר את "המעשה הנורא הזה". למרות חילוקי הדעות הרבים שקיימים בחברה בנוגע לבג"ץ, אני רוצה להאמין כי אין ספק בחתירת השופטים לפסיקות מוסריות. אם כן, איך נסביר את התהום הנפערת בין השקפתם להשקפתי, כאשר לדידי סייג זה שבחוק האזרחות מוסרי למהדרין. שאלה זו עתידה לעלות כל אימת שמתגלות מחלוקות בשאלות מוסריות: איה המוסר המוחלט? הכיצד ניטש ויכוח על עצם הערך עצמו, אם ישנו מוסר שכזה? וראה איזה פלא, הויכוח בין הימין לשמאל איננו בשאלות פרקטיות כיצד לפתור את בעיות המדינה, אלא נובע לעולם מהשקפות, כאשר בשבילי השקפת הזולת היא היפך המוסר באופן מוחלט, לא פחות מאשר השקפתי בעיניו.

בעיה נוספת עם המוסר האנושי היא ביכולת לקבל הכרעות בהתנגשות ערכים שונים.⁴

1. הגדרה זו לוקה בחסר, ואף מחייבת עיסוק בפני עצמו, אך לצורך הדיון הרי היא מספיקה.

2. טענתי זאת הינה במסגרת היפותיזה ועל כן לא הבאתי הוכחות וסימוכין לדעתי.

3. זו מחלוקת עתיקת יומין אשר זוקקת דיון משל עצמה.

4. בשונה מהטיעון הקודם בו היה ויכוח על עצם המעשה עצמו.

מה נוכל לומר לאדם המאמין בכל נימי נפשו שלרצוח (או להתאבד על חפים מפשע) זהו המעשה הנאצל ביותר שביכולתו לעשות ובכך קונה את עולמו? תאמרו כי זוהי נקודת קיצון, ושימוש חיצוני בשואה הוא מעשה "בלתי מוסרי" ואין היא מעידה על הכלל, אך מה נאמר על הסמל⁵ הפוקד על חייליו לגנוב ציוד (סליחה, "להשלים") מהיחידה השכנה? או מה נאמר לחלק מהעולם החילוני הרואה בקיום חיי אישות מחוץ למסגרת הנישואין דבר חיובי לכתחילה? האם לא מדובר בדבר שאיננו מוסרי בעיניו? ואם חשבנו שידנינו נקיות מעוולות מוסריות, דבר ידוע הוא, שאין עונשין אלא אם כן מזהירים ואי אפשר להעניש אדם מתוקף חוק האוסר מעשה מסוים שחוקק לאחר מעשהו, והחוק הישראלי אכן אימץ עיקרון זה. דא עקא, החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם חוקק בשנת תש"י, שנתיים לאחר קום המדינה, וחמש שנים לאחר השואה, ולמרות זאת הצורך שר"י נשפט על פיו. גם אם נאמר כי האיסור לרצוח ידוע ומפורסם לכל, הרי הוספת גזר דין מוות שנעדר מחוק זה במתכונתו המקורית נתוסף לאחר לכידתו והבאתו לארץ. וכי זהו מעשה מוסרי?

שמה נאמר כי המוסר נקבע ע"י הרוב. האם אין בקביעה זו יסוד כוחני הבא בתור כלי חברתי נוח, ולא כאמת מידה מוסרית, שהרי הקביעה כי הרוב קובע נוצרה ע"י הרוב שקבע? ואולי תחושותי כי דבר מסוים הינו בלתי מוסרי בעליל אין בו מן ההוכחה לכך? כבר הזכרנו את פרויד שטען כי כל הבעיות האנושיות תיפתרנה אם יצר המין יקבל דרוור ותחושות אלו תעלמנה, אף על פי שאנו מרגישים את הבעייתיות בנושא. בנוסף, הרי תחושות האשמה נקבעות ע"י החברה בה אנו גדלים, והיא זו שהטביעה בנו אותן, וראה את נשותינו שלהן פריעת הראש היא חרפה לעומת נשים "חופשיות" הרואות עלבון בדרישה הבסיסית בכיסוי הראש בהגיען למקומות מקודשים.

ואכן, הרגש הינו דבר מתעתע ובלתי יציב, שהרי תחושות מסוימות חולפות לנו וחלקן משתנות, אפילו כאלה שחשבנו שתישארנה לעולם (האם זוג שהחליט "לפרק את החבילה" לא חש פעם אהבה עזה?), האם נפשנו נעדרת לעתים (נדירות יותר או פחות) מרגשות ומדחפים לבצע מעשים בלתי מוסריים? שמעתי כמה פעמים אנשים האומרים בכוונה מרובה בשעת כעסם כי את חברם ירצחו כמו ידם... ובכלל, האין המוסר עניינו כבילת האדם את עצמו בגדרים אלו מפני עצמו? שהרי אם המוסר מוטבע ומורגש, לשם מה חרות הוא על הלוחות (ממש) ולהבדיל, ברוב ספרי חוקי האנושות?

לסיכום, טענו בתחילה כי למוסר האנושי אין תוקף מחייב למעט אמונתנו בו ככזה, והראינו כי אכן אין שום תוקף למוסר זה לאור חוסר יכולתנו לכפות על הזולת את עקרונות המוסר שלנו, מטענות שונות של הרגשה, רוב ועוד. לאור זאת, כל כפייה שהיא של עקרונות מוסר על הזולת, הרי היא בלתי מוסרית בעליל לשיטת הכופה. יש לזכור כי כפייה ניתנת להיעשות ממניעים אחרים כטובת החברה ועוד, אך לא ממניע מוסרי, זאת אף אם נאמר כי האדם הוא מוסרי מטבעו.

אם כן, נותרו בפנינו שתי ברירות. האחת היא כפירה במוסר על כל המשתמע, וזאת אינני מוכן לקבל כלל, והשנייה היא מתן תוקף חיצוני למוסר על מנת שיהיה מחייב. תוקף זה הוא האמונה הדתית כי ה' נתן לנו חוקים והם המוסר. הכפייה איננה באה מכוח האדם אלא מכוח עליון כמדד מוחלט בלתי ניתן לערעור. אך אליה וקוץ בה, שהרי כל דת טוענת למוסריות חוקיה ולפי זה השאהיד הינו המוסר העליון. טענה זו נכונה, אך יש לבחון אם אכן כך אמר ה'.

5. בלי לפגוע ח"ו בתפקיד סמל המחלקה ככלל, אלא על אותם סמלים קטנים אשר מעשיהם מבישים את דרגותיהם, וביחוד כי לדעתי זהו תפקיד חשוב מאין כמוהו כמחליפו של מפקד המחלקה בשגרה ובחירום.